

Szerződés szám: MAEO 2021-22 / 166546

Pályázat nyilvántartási száma: 166546

Nyelvi tájkép határvidéken

A burgenlandi Fertő-vidék soknemzetiségének vizsgálata

(szakmai beszámoló)

A Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj által támogatott kutatás keretében a Fertő-tó vidékének ausztriai oldalát, mint nyelvi tájképet vizsgáltam meg interdiszciplináris eszközökkel. A Fertő-vidék számos értelmezéssel és lehatárolással bíró terület a határ mindkét oldalán. A jelen kutatás az UNESCO Világörökségi Bizottság által 2001-ben kultúrtájként definiált világörökségi terület fő és buffer védelmi zónájába tartozó osztrák településeket, illetve azokat összekötő utakat vizsgálta meg. Hiszen az UNESCO Világörökségi Bizottság meghatározása szerint a lehatárolt terület „különböző kultúrák találkozási pontjának” értelmezhető, és ez a sokszínűség a terület egyik kiemelkedő egyetemes értéke is, melyet védeni és fenntartani szükséges.¹ Ennek megfelelően alapos helyszíni kutatást valósítottam meg Mörbisch, St. Margaretten, Rust, Oggau, Oslip, Donnerskirchen, Purbach Breitenbrunn, Winden am See, Jols, Neusiedl am See, Welden am See, Podersdorf am See, Ilmitz és Apelton községekben.

A nyelvi tájkép feltérképezése érdekében bejártam ezeknek a területeknek az utcáit, és az ott (tehát köztéren) látható feliratokat dokumentáltam fényképekkel és jegyzeteket készítve. Figyelmet fordítottam a hivatalos feliratokra, például az utcatáblákra, intézménynevekre; a hirdető oszlopokon szereplő és a magánvállalkozások felirataira, valamint az egyéni hirdetések és feliratokra is. Kutatásom kiterjedt az állandó és időszakos feliratokra is, azok elhelyezkedését és vizualitását is figyelembe véve. Az utcai feliratok közül a kutatás szempontjából egy önálló kategóriának tekinthetők azok az információs táblák, melyek a hely értékeire, jellemzőire hívják fel a figyelmet, elsősorban turisztikai célokat valósítva meg. Hiszen ezek a feliratok azokat az értékeket nevezik meg, melyet a tábla készít(tet)ői fontosnak találnak, és értéknek értelmeznek az adott területen. Így ezek a táblák reprezentálják a helyszínt, és az ott élők értékeit. A turisztikai célok miatt elsősorban ezeknél a szövegeknél figyelhető meg idegennyelv használata, mely sem nem a többségi, sem nem a kisebbségi nyelvhasználatnak nem része. Az idegennyelv használat a globalizációs hatások mellett kifejezhetik a helyszínre érkező turisták nemzetiségét, illetve azt, hogy a helyiek milyen nemzetiségű vendégeket szólnak meg.

A kutatás interdiszciplináris megközelítését biztosítva a feliratok mellett az emlékezetkutatás tárgyát képező emlékművek vizsgálata is megvalósult. Az emlékművek tárgya, felirata (például az első világháborús elesettek nevei), állapotuk információt szolgál az egyes közösségek múlt ápolási gyakorlatáról és lehetőségeiről. Emellett felkerestem azokat az intézményeket, helyi múzeumokat, melyek kulturális értékeket és helyi örökségelemeket őriznek és mutatnak be. Ennek érdekében a szoroson vett vizsgálati területen kívül felkerestem Eisenstadt, Forchtenstein, Schlaining és Güssing településeket az itt látható kiállítások és kulturális látványosságok miatt, melyek tárgya a Fertő-tó vidéke (is). Ezekkel a vizsgálatokkal a tartomány centenáriumi ünnepségeinek esetleges hosszú távú hatását is célt volt vizsgálni.

¹ Az értékelési dokumentumok elérhetők a szervezet honlapján: <https://whc.unesco.org/en/list/772/documents/> (2022.09.21.)

Így az örökségkutatás, a reprezentáció és az emlékezetkutatás megközelítéseit is fel tudtam használni a nyelvi tájkép vizsgálatát kiegészítve.

A kutatási projekt időzítése a terület turisztikailag legfrekvenciáltabb nyári hónapjaira (május – augusztus), valamint a centenárius év után mintegy félévvel került időzítésre, hogy ezek az időszakos, illetve új hatások is megfigyelhetők legyenek a nyelvi tájkép feltérképezésekor. Burgenland nyelvi sokszínűsége még a 20. század elején sem volt kiegyenlített, hiszen a német ajkú lakosság alkotta több mint 70%-t a tartományban élőknek. Mindez 90% fölé emelkedett az 1980-as évek elejére, mégis lokális szinten és a kulturális sokszínűség előtérbe kerülésével a lélekszámtól függetlenül is általánossá vált Burgenland és ezen belül, különösen a Fertő-vidék kulturális sokszínűségének nézete. Kulturális rendezvények, kisebbségi képviseletek és civil szervezetek munkája erősíti mindezt. Ennek megfelelően megtalálhatóak történeti (például Ruszt evangélikus templomán egy 1896-os tábla állít emléket a helyi magyar közösség adományairól magyarul) és kortárs (egynyelvű horvát hirdetés Oslipban) különböző egynyelvű feliratok. A három helyi történeti nyelv mellett (osztrák, horvát, magyar és változatai) szembeűnő hiányként állapítható meg a héber nyelv teljes hiánya. Bár egy-egy kulturális jelzésre a helyi beszélgetések során rámutattak a megkérdezettek, ezek nem nyelvi példák, és még a turisztikai információs táblákon is csak ritkán olvasható ismeret ennek a közösségnek az egykori jelenlétéről. Egy adott nyelv megjelenése vagy annak hiánya jelentést hordoz az adott nyelv és így azt a nyelvet használó közösség szerepéről a többségi társadalomban és más kisebbségi nyelvekhez képest is. Bár egész Burgenlandban csupán két kisebb aktív közösség létezik, és egyik sem az UNESCO világörökségi területen mégis kulturális és történeti jelentőségük nem vitatható. Sőt az elmúlt évtizedekben megnőtt a helyi zsidó múlt felkutatásának és megjelenítésének igénye. Zsinagógák válnak múzeumokká, és számos kutatás valósul meg, illetve válik elérhetővé a szélesebb olvasóközönség számára, így legalább kulturális szinten indokolt lenne az egykori zsidó közösség megjelenítése a nyelvi tájképben.

Számos idegennyelv is azonosítható a vizsgált területen, például latin templomfelületeken és angol, valamint olasz elsősorban szolgáltatásokról szóló feliratokon. Érdekes terület, és egy újabb kutatás tárgyát képezhetné a helyi temetők hasonló alapú vizsgálata, nemcsak azért, mert számos városban a temetők mára a település közepén helyezkednek el, sokszor szabad bejárással, alacsony kerítéssel, így az ott olvasható feliratok már az utcáról is láthatók, hanem azért is, mert a nyelvhasználatbeli történeti változást lehet azonosítani a névhasználatban és a feliratokban. A temetőkben cirill betűs, olasz és angol nyelvű katonai sírok is láthatók, állapotuk alapján rendszeresen gondozzák őket.

A kétnyelvű feliratok számos változata is azonosítható, a többségi és kisebbségi nyelvek minden kombinációs változata mellett (magyar-osztrák, magyar-horvát, illetve horvát-osztrák) az idegennyelvekkel kombinált változatok is nagy számban előfordulnak a vizsgált területen. A kétnyelvű szövegek vizsgálatakor érdemes feltérképezni, hogy a két szöveg milyen mértékbe tükrörfordítása egymásnak. Például a turisztikai információs táblák legtöbbször tükrörfordításnak azonosítható. Amennyiben tartalmi különbség van a két szövegegység között, akkor a felirat eltérő célcsoportoknak szól, vagy kétnyelvű olvasót feltételez, hiszen a két szövegrész kiegészíti egymást. A vizsgált területen ezutóbbira azonosítottam néhány példát, melyek azt sejtetik, hogy az egyes nyelveket más-más helyzetben használják a beszélők/írók nem is azonosítva a nyelvváltás tényét.

Különösen érdekes kategóriát adnak a kevert nyelvi feliratok, mint például Hanságradweg, Andreas Csárda. Ezeknél az eseteknél a különböző nyelvek egymásmellettségének hosszú múltját, az egyes nyelvi használók mindennapi kommunikációját feltételezhetjük magyarázatként. Természetesen vannak olyan kevert nyelvi példák is, melyek inkább a figyelemfelkeltés vagy marketing fogás miatt születhettek meg, mint például a Spritzeria vagy a Tschelatti. A nyelvek és így közösségek együttélésére mutatnak rá a tartalmi kevert nyelviség példái, mint a Franz Léhár-Gasse vagy a Šopronska cesta. Egy másik lokális nyelvi kapcsolódás a terület ókori nevét, a Pannóniát felhasználható szókapcsolatok, mint a Pannonia Fahrschule, vagy az angol nyelvet is felhasználó Pannonia chic női ruházati bolt elnevezése. Néhány soknyelvű példát is találunk a területen, de ezek általában egyedi példáknak tekinthetők. Például Forchtensteinban egy Szűz Mária tiszteletére állított modern emlékművön 16 nyelven olvasható a dicsőítő szöveg a világnyelvek mellett etnikai közösségek nyelvhasználatát, és nyelvjárási változatokat is megjelenítve.

A kutatási eredmények és az egyes nyelvek használata mögött nem áll olyan törvényi szabályozás, mint hazánkban, ahol a kisebbségi nyelvhasználat támogatott amennyiben a teljes lakosság 10%-t éri az adott közösség. Természetesen ez alól is ismerünk kivételeket, ahol a kétnyelvű utcatáblák nem a jelenlegi kisebbségi arányt, sokkal inkább az egykoron jelenlévő kisebbség emlékezetének állít emléket, például Zsámbék esetében.² Így a vizsgálati területen az egyes településeken azonosított nagyarányú kétnyelvű példák feltételezhetően nyelvi szigetekhez hasonló jelenségeket mutatnak meg. Például Oslip községben szinte minden kétnyelven jelenik meg az utcatáblák, az intézménynevek és a hirdetőtáblán szereplő információk is horvátul és osztrák nyelven is olvashatók. Hasonlóan tendenciát lehet azonosítani, amikor a turizmus által felkapottabb településeken az angol nyelv használata sokkal intenzívebb. Szintén jelzésértékűnek értelmezhető az, bár a szorosán vett nyelvi tájkép vizsgálaton túl mutat, hogy mely településeken azonosítható nagyobb arányban például a magyar nyelv az élőbeszédben. Járulékos megfigyelésként azonosítottam a kutatás során, hogy azokban a településekben, melyeket könnyen meg lehet közelíteni Magyarországról (például a fertőrákosi vagy sopronkőhidai határátjárón keresztül) és ahol jelentős a turizmus, nagyobb arányban lehetett hallani magyar nyelvet a szolgáltató egységekben, és több magyar rendszámú autó is állt az utcákon. A gazdasági tényezők tehát a célközönség és a szolgáltatók nyelvhasználatát is befolyásolhatja.

A helyi vizsgálatot elméleti, megalapozó kutatás előzte meg Bécsben. Itt a területre vonatkozó és a nyelvitájképet tárgyaló teoretikus és esettanulmányok feldolgozása valósult meg. Emellett alapozó egyeztetéseket valósítottam meg Katharina Tyran professzorral, a helyi német és horvát nyelvi vizsgálatok kiemelkedő kutatójával,³ akivel együttműködésünk már több évre és számos közös tudományos konferenciára nyúlik vissza. Tyran professzorasszony

² Harlov-Csortán Melinda, Kulturális közösségi identitásteremtés Zsámbékon, *Kultúra És Közösség* 2020 11: 35-55.

³ Néhány kiemelkedő tudományos eredmény: jelenlegi vezetője a burgenlandi kétnyelvű utcatáblákat vizsgáló kutatócsoportnak; 2019 novemberi konferencia előadás: The visibility of South Slavic languages in Vienna. Languages az Open World, European Center for Modern Languages konferencián Graz-ban; valamint folyamatosan publikál pl. önálló könyve a *Identitäre Verortungen entlang der Grenze: Verhandlungen von Sprache und Zugehörigkeit bei den Burgenländischen Kroaten*. (Studies on Language and Culture in Central and Eastern Europe, Band 27). München, Berlin, Leipzig, Washington/D.C: Kubon & Sagner / Bibliion Media 2015.

számos centenáriumi projektben is szerepet vállalt, így a tartomány centenáriumához kapcsolódó tudományos projektekről is információt tudtam kapni. Ennek kapcsán látogattam el, és készítettem összehasonlító vizsgálatot a schlainingi „központi” centenáriumi kiállítás, és egy magán alapítvány (Batthyány-Strattmann Alapítvány) azonos témájú kiállítása között, mely a németújvári (Güssing) várban látható. Érdekes volt megfigyelni az eltérő köztörténelmi felfogások megvalósulását (interaktivitás versus vizualitás hangsúlyozása), illetve a különböző narratívákat. Schlainingban a sokféleségben egységhez hasonló, alulról építkező közösség képe jelent meg, míg Güssingben az állandó helyi lakosság életét befolyásoló különböző külső, illetve nagyhatalmak történetét emelte ki a kiállítás. Ennek megfelelően az első kiállításban hangsúlyosan jelenítették meg a különböző nyelvi, vallási, foglalkozásbeli különbözőség szerint is csoportosítható közösségeket, míg a második kiállítás egy látszólag egységes helyi lakosságot mutatott be, annak ellenére, hogy az egyes karakterek nevei egyértelműen megjelenítették a különböző helyi nációkat.

Az örökséggé válás gyakran együtt jár a múlt bizonyos fokú újra értelmezésével,⁴ illetve az emlékek változásával, amely akár az adott példa megítélését és az öröklő közösségekben kialakuló együttműködések és összefüggések is befolyásolhatja.⁵ Erre mutat példát Forchtensteinben 2020 óta látható kiállítás, melynek címe *300 évig gyűjtötték 3 nap alatt elvesztették*, és az Esterházy kincsek Magyarországra kerülésének drámai történetét mutatja be. Ez a kiállítás talán értelmezhető a jelenleg is zajló peres vita keretében, mely az Esterházy Alapítvány és a magyar állam között zajlik az Esterházy kincsekről. A jelen kutatásnak nem célja ezt a történelmi eseményt, vagy annak mai vitáját elemezni, de az kétségtelenül befolyásolhatja a jelenlegi magyar és osztrák közösségek viszonyát és egymás megítélését, ha a tartomány egy kiemelkedő kulturális központjában egy határozott (magyar ellenes történelmi) narratívával megvalósított kiállítás tekinthető meg. Eisenstadt kulturális reprezentáció vizsgálata ennél sokkal árnyaltabb képet mutatott, hiszen bár a tartományi archívum a kutatási időszak nagy részében zárva volt, a tartományi múzeum, az eisenstadti Esterházy-kastély és a helyi zsidó múzeum egyaránt olyan kiállításokat, publikációkat és szolgáltatásokat kínált, melyek egyértelműen bemutatták a terület kulturális gazdagságát és a Fertő-tó jelentőségét. Az Esterházy-kastély időszakos kiállítása a tartomány zsidó közösségeiről, és az Esterházyakhoz fűződő kapcsolatát mutatta meg, a tartományi múzeumban mások mellett a helyi horvát közösség életét és gasztronómiáját tárgyaló kiadványokat lehetett megvásárolni, míg az Osztrák Zsidó Múzeumban a helyi roma közösségről, illetve a helyi zsidóság eltérő mindennapi nyelvhasználatáról is kaphatott a látogató információkat. Ez alapján elmondható, hogy a kulturális intézmények, ha nem is mindig pozitív előjellel és nyíltan, de megjelenítik a vizsgált terület kulturális sokféleségét.

A jelen kutatás a nyelvi tájkép az örökség- és emlékezetkutatás, valamint a reprezentáció vizsgálat elemeit használta fel, hogy feltérképezze a Fertő-vidék burgenlandi településeiben megjelenik-e és ha igen, milyen formában a területre történetileg jellemző kulturális sokféleség. A helyszíni kutatás rámutatott az egyes nyelvek használatát befolyásoló kulturális, gazdasági és társadalmi jellemzőkre, illetve az egyes nyelvek jelentőségére is. A kutatás folyamán további

⁴ Ashley, Susan, Re-telling, Re-cognition, Re-stitution: Sikh Heritagization in Canada, *Cultura - International Journal of Philosophy of Culture and Axiology*, 2014, Vol. 11. No. 2., 39-54.

⁵ Walsh, Kevin, *The Representation of the Past. Museums and heritage in the post-modern world*, London, Routledge, 1992.

vizsgálat igényeként jelent meg a temetők gazdag nyelvi tájként történő vizsgálata, mely remélhetőleg egy következő kutatás tárgyát képezi majd, melyet Katharina Tyran professzorasszony is támogat. Az összegyűjtött gazdag forrásanyag számos elemzés tárgyát képezi majd, melyben nemcsak a helyi szervezetek és lehetőségek hatásának mértékét lehet vizsgálni, de rövid időszakot átfogó mégis történeti megközelítéseket is lehet majd alkalmazni. Emellett fontos tényezője a területnek a határmentiség, mely talán még erősebb impulzust jelentett és jelent ma is a nyelvi tájkép formálódásában, mint a globalizáció. A számos határkutató elmélet, mint például Andrea Chandler *Institutions of Isolation* című könyve, mely a hidegháborús határhelyzeteket vizsgálta vagy Clive H. Schofield szerkesztette *Global Boundaries* című kötet tanulmányai, melyben különösen Oscar Martinez írása tárgyalja az elidegenedés, egymásmellettség, illetve az integrálódás folyamatait a határmenti környezetben számos fontos adalékot fog nyújtani az összegyűjtött megfigyelések további értelmezésében.

A jelen kutatás eredményeinek sokoldalú feldolgozását alapozta meg a pályázó sikeres részvétele a Szombathelyen megrendezésre került kétnyelvű tudományos tanácskozáson 2022. szeptember 14 és 16 között, melynek címe *Der Weg zu einer post-imperialen Ordnung: der ungarisch-österreichische Grenzraum nach dem Ersten Weltkrieg* volt. A konferencián nemcsak lehetőség volt a kutatás eredményeit ismertetni és megvitatni neves kutatókkal, de a kapcsolódó előadások, például a kisebbségi nyelvhasználat feltérképezéséről ugyanezen a területen, vagy a 20. századi események és így a határmenti kapcsolatok feldolgozása és köztörténeté alakításának nehézségeiről is információt tudtam gyűjteni. Biztos vagyok benne, hogy a közeljövőben számos publikáció,⁶ illetve tudományos együttműködés kapcsán kamatoztatni tudom, a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj folyamán megszerzett ismereteimet, és további intézményi és személyes együttműködésekre ad majd lehetőséget mások mellett az osztrák kollégákkal.

Budapest, 2022. 09.27.

Harlov-Csortán Melinda, PhD

⁶ A kutatás fontos adatokat adott mások mellett az elbírálás alatt álló *The birth of Burgenland and the end of the Esterházy-estate* című publikációm előkészítésében.